

Hódsági Ferenc:

A fiziokraták és a klasszikus francia közgazdaságtan születése

A tudóst munkája során számos filozófiai kérdés foglalkoztatja. Különösen érvényes ez a társadalomtudományokkal foglalkozó gondolkodókra. Nincsen talán semmilyen tudomány, amely ne lenne kapcsolatban a filozófiával. A közgazdaságtan sem kivétel. Ezért történt, hogy Quesnay doktor, a fiziokrata tanok megalkotója is mint filozófus és moralista teszi fel a kérdést: Ha a paraszt felesleget termel, annak 4/7-ét a seniornak, 2/7-ét a királynak, 1/7-ét pedig az egyháznak adja. Mi az a jog, amelyek alapján ezek elveszik az egyedül dolgozó paraszt j5vedelmének jelentős részét? Valamint honnan ered ez a felesleg (surplus)? Miért avatkozik be az állam a gazdaságba? Miért nem hagyja *a természet rendjét*, és miért borítja fel az egyensúlyt?

Vizsgáljuk meg tehát közelebbről, mi is történt! 1691. Franciaország, XIV. Lajos, a Napkirály Franciaországa. Az abszolút monarchiában, ahol „az állam a király”, a nép nyomorog, a parasztok éheznek. Nincs pénz, nincs kenyér. Háború háborút követ. Ebben a helyzetben jelenik meg az egyik első gondolkodó, a „nagy francia” - ahogy Marx nevezte -, aki megpróbál egy rendszert alkotni, egy gazdasági rendszert, egyrészt, hogy könnyítsen a nép terhein, másrészt, hogy az országot kiségitse a gazdasági válságból. Ő Pierre de Pesant Boisguillebert, a fiziokrata gondolkodók első előfutára.

[a természet rendje - l'ordre naturel]

A fiatal bíró törvényszéki gyakorlata során megismerte az akkori francia gazdasági élet súlyos problémáit, a parasztság nyomorúságos helyzetét. Hint filozófus rámutat arra, hogy a gazdasági életben széleskörű összefüggések uralkodnak, a gazdasági életnek objektív rendje van. A gazdasági élet objektív rendjét a foglalkozási ágak kapcsolata okozza: „*minden foglalkozási ág, amely egy vidéken található, egyik a másik számára dolgozik, és kölcsönösen eltartják egymást.*” Az egyensúly gondolata él minden művében. „*Egyensúly a javak között - ez a közjólét egyetlen fenntartója.*” Ugyanakkor a foglalkozási ágak között a mezőgazdaságot tekintti alapvetőnek. „*Minden a föld gyümölcsének gyermeke.*” A fiziokrata gondolatok csírája megjelenik

már Boisguillebertnél is . A természetes rendről van szó. A gazdasági életben uralkodó rend a természet alkotása. Éppen a természetre való hivatkozással támadja a gazdasági életbe történő *beavatkozást* (a merkantilista gazdaságpolitikát), és kiemeli, hogy a gazdasági élet egyensúlya csak a gazdasági szabadság által valósulhat meg. A gazdaság viszont súlyos válságban van. A következő lépés: a válság okainak felkutatása. Boisguillebert szerint az előbb említett rendet a pénz közbejötté felborítja (ezt a gondolatot később a kispolgári szocialisták, elsősorban Proudhon továbbviszi). A pénz eredetileg a forgalom alázatos eszköze volt csupán. Később azonban bálványt csináltak belőle, istenítették. Ezt még az ókorban sem tették, noha akkor igazán sok istent imádtak. A pénz révén elharapódzott a csalás, mindenki csak egyre törekszik: hogy minél több pénzt szerezzen, igyekszik minél drágábban eladni, minél olcsóbban venni, s ez megbosszulja magát (a *természeti erkölcs* pénz általi megbontásáról van szó).

A másik mód, amely által a pénz beavatkozik a rendbe, az adóterhek elosztása. Boisguillebert merészen síkraszáll az adóterhekkel nyomorgatott parasztság érdekében. Arról ír, hogy *„az, aki erősebb, nem akar tenni semmit sem, és élvezni akarja a sokkal gyengébbek munkájának gyümölcsét, teljesen fellázadva a teremtő rendje ellen ... ma az emberek teljesen két osztályra vannak választva, az egyik, amely semmit sem akar csinálni, de mindent élvezni akar, és a másik, amely reggeltől estig dolgozik, s alig jut hozzá a szükséges javakhoz, sőt, attól gyakran meg van fosztva. Ugyanakkor ami az adókat illeti, azokat úgy osztják el, hogy minél szegényebb valaki, annál több adót kell fizetnie, minél gazdagabb, annál kevesebbet.”* Az adóterhek kíméletlen bírálata egyébként a kor másik híres francia közgazdászánál Vauban marsallnál is megtalálható. Boisguillebert élesen bírálja a merkantilista felfogást, amely szerint a gazdaság azonos a pénzzel. Mit ér az arany, az ezüst - kérdi a merkantilistáktól - ha nem áll vele szemben fejlett termelés, nem lehet értük semmit se vásárolni. Arra is rámutat, hiába van valakinek óriási földterülete, ha nem támaszkodhat *mások munkájára*, szerencsétlennek fogja magát érezni.

[a fiziokraták megjelenése]

Ezt a gondolatrendszert alakítja ki Boisguillebert, de XIV. Lajos Franciaországában elvész a hangja. De arra, hogy kikeljen, mit ő elvetett, fél

évszázadot kellett csak várni. *A fiziokraták* voltak azok, akik teljessé tették a rendszert. A felvilágosítók kortársai voltak. Álláspontjuk sok tekintetben hasonlított a francia felvilágosítókéhoz. A fiziokraták az emberi ész, az emberi természet tekintették mércének a társadalmi viszonyok bírálatánál. A merkantilizmust a természetes rend (*l'ordre naturel*) alapján bírálták, és természetellenesnek, ésszerűtlennek minősítették. A merkantilizmussal, a gazdaságba való beavatkozással, a mezőgazdaság visszaszorításával, a parasztság nyomorba döntésével, a privilégiumokkal szemben a gazdasági élet szabadságát hirdették. "Laissez faire, laissez aller" volt a jelszó a zászlójukon a gazdaságért folytatott harcban. Az iskola vezetője François Quesnay, XV. Lajos orvosa. A gyógyításban előnyben részesítette az egyszerű és Természetes eszközöket, nagymértékben támaszkodva a természetre. Nem véletlen tehát, hogy társadalmi és közgazdasági nézetei teljesen összhangban voltak ezzel a jellemvonásával. Hiszen a fiziokrácia szó a természet hatalmát jelenti (a görög *physis* = természet, és *cratos* = hatalom után). A fiziokraták felismerik, hogy a gazdasági életben az emberi akarattól és tudattól független *törvényszerűségek* érvényesülnek, amelyek szabályozzák a gazdasági folyamatok alakulását. A fiziokraták egyfajta „természettudományt” igyekeztek *a politikai gazdaságtanból* csinálni. A gazdasági folyamatokat teljesen természeti folyamatoknak tekintik. Dupont de Nemours volt, aki a legmarkánsabban megfogalmazta a következőket: Szerinte a természeti törvények hatalma nem korlátozódik csak a természettudományok által eddig vizsgált területekre. Ha a természet megadta a méheknek, hangyáknak és hódoknak azt a képességet, hogy a számukra legmegfelelőbb kormányzati formák között élhessenek, úgy az emberektől sem fogja megtagadni. A gazdasági folyamatoknak a természeti erők által kialakított objektív rendjét „*l'ordre naturel*”-nek nevezték el. A természetes rend az a szerkezet, amit Isten magának a világmindenségnek adott. A fiziokrata elnevezés Dupont de Nemours-tól származik. Egy könyvének a címe: *Physiocratie ou Constitution essentielle du gouvernement le plus advantageous en genre humain*.

Ez a felfogás ideológiai fegyvert jelentett a merkantilisták ellen, a túlzott állami gyámkodással szemben. A gazdasági életben működő természeti erők - érvelnek a merkantilistákkal szemben a fiziokraták - ha szabadon működhetnek, spontán módon megvalósítják a gazdasági folyamatok összhangját. A gazdasági életbe való külső beavatkozás a gazdasági élet zavarainak az oka. A természetes rend e polgári

elképzelése azonban a fiziokratáknál, akárcsak a többi polgári jellegű tanításaik, feudális vonással keveredik. Bár a gazdasági folyamatok objektív jellegéről, spontán menetéről beszélünk, a rend legfőbb örét mégis a feudális uralkodóban látják, akinek feladata szerintük gondoskodni a természetes rend feltételeiről, s kötelessége a népet felvilágosítani a rendről.

Elismerve a gazdasági életben uralkodó törvényszerűségeket, a fiziokraták rámutattak arra, hogy a csereviszonyok alakulása sem önkényes, a cserefolyamatokon keresztül szigorú törvényszerűség, az *egyenlő értékek* törvényszerűsége érvényesül. Az egyenlő értékek cseréjéről szóló tétel jelentős szerepet játszott a közgazdaságtudomány további fejlődésében, azon túl is, hogy bírálta a merkantilizmust: A csere törvényszerűségeire hivatkozva - támadva a merkantilistákat - a fiziokraták rámutattak arra, hogy a külkereskedelem nem lehet a gazdagság forrása (hiszen tudjuk, hogy XIV. Lajos idejében az ország állandóan háborúzott, amelyhez nagyon sok pénz szükségeltetett. Ezért az állam leállította a behozatalt, erőltetve a kivitelt, és párhuzamosan mérhetetlen terheket róva ezzel a népre, a lakosságra, a termelő parasztra.) Az eladó ugyanis amikor eladja az áruját, nem kap semmilyen új értéket, mert a pénz értéke egyenlő az eladott áru értékével. *Amikor egy ország több árut adott el külföldre, mint amennyit vásárolt - érvel Quesnay - ezáltal pedig több pénz folyt be, mint amennyi kiment, akkor ez nem jelent mást, mint hogy az ország több árut vitt ki, mint amennyit behozott.* A pénztöbbletet tehát kivitt áru által vásárolta meg, és nem vált gazdagabbá. François Quesnay az aktív kereskedelmi mérleget egyenesen károsnak nevezte az ország szempontjából. Szerinte a közgazdasági eszmék alapja *a termelés*. A termelésből kiindulva pedig mentes a merkantilisták pénzfetiszizmusától. A pénz csupán a forgalom bonyolításának technikai eszköze, ezért a merkantilista szemlélettel ellentétben *az áruknek, mint értékeknek, amiket használnak*, nagyobb jelentőséget tulajdonít a társadalom szempontjából, mint a pénznek, ami csak a forgatóm puszta eszköze. Úgy gondolja, hogy az ország aktív külkereskedelmi mérleg esetén több hasznos értéket ad kevésbé hasznos értékért: Éppen ezért a belkereskedelmet sokkal előnyösebbnek tartja a külkereskedelemmél, mert a belkereskedelemben a hasznos tárgyak az országon belül maradnak.

A cserefolyamatokban létező törvényszerűség alapján támadják a fiziokraták a merkantilisták mezőgazdaságot nyomorító politikáját és az exportra termelő iparágak felkarolását is, amely összeegyeztethetetlen a természetes renddel. Quesnay a

Tableau économique-ban kimutatja, hogy a társadalmi újratermelés válik lehetetlenné, s a gazdasági élet katasztrofális helyzetbe kerül, ha mesterségesen akadályozzák a csere törvényszerűségének, az egyenlő értékek cseréjének érvényesülését.

[az értéktöbblet - surplus]

Amikor a gazdaságot vizsgáljuk, elemezzük, értékeljük, az egyik fő gondolat mindig *a gazdagság* fogalma körül forog. Így tehát természetesen nem meglepő, hogy a polgárság első "közgazdaszai" gazdasági vizsgálódásait a gazdagság keletkezésének és növekedésének problémájával kezdték meg. Ez állt már a merkantilisták érdeklődésének középpontjában, de erre irányult a fiziokraták figyelme is. A gazdagság létrejöttének a problémája mögött lényegében a fiziokratáknál is az értéktöbblet keletkezésének a kérdése húzódik. A fiziokraták is, akárcsak a merkantilisták, az értéktöbblet forrását vizsgálták, még mielőtt kidolgozott tudományos értékelmélettel rendelkeztek volna. Általában a polgárság közgazdaszai történelmileg előbb vetették fel az értéktöbblet keletkezésének kérdését, mint az érték problémáját. Az értéktöbblet utáni vad hajsza (amely ismét oldalakat emészthetne fel, mint erkölcsi, etikai, filozófiai probléma -ld. pl. Marx: Gazdaságfilozófiai kéziratok), ez a tőkés termelés lényege, és ez alakítja a kapitalista fejlődést, meghatározza a fő folyamatokat. Így a francia polgári közgazdászok az értéktöbblet keletkezésének problémájából indultak ki, és az értéktöbbletre vonatkozó felfogásuk erőteljesen befolyásolta a többi gazdasági nézetüket is. Mi történt viszont Franciaországban az addigi időszakban? Mint már beszéltem róla, a francia állam háborús politikát követett, a gazdaságot pedig merkantilisták irányították. Ők pedig a forgalomban keresték az értéktöbblet forrását, s a külkereskedelem fejlesztése, valamint erőltetett iparosítási politika révén igyekeztek a forgalomból minél több pénzt keresni. Ugyanakkor ez a politika Franciaországot csődbe juttatta. Az ipar fejlődött ugyan, és az ország pénzhez jutott, de milyen áron? A francia paraszt vállát nyomta az összes teher. Az akkori francia paraszt élete elviselhetetlenné fajult. Mindent ki kellett hoznia magából, amire képes volt, és munkájának gyümölcsét oda kellett adnia másoknak. Mindemellett ő az, csak ő, aki adózik. Quesnay pontosan kiszámította: *a paraszt miután felszántotta, megtrágyázta a földjét, beveti azt és gondoskodik róla, majd*

leeratja a termést. Elveti a magot, félreteszi a család élelmezésére a gabonát, egy részét eladja, hogy megszerezze a legszükségesebb városi termékeket, és megelégedéssel tapasztalja, hogy még bizonyos feleslege is maradt. (Mosolyogatóan triviális, de néha azok a legérdekesebb gondolatok, amelyek éppenséggel együgyűnek tűnnek az első pillanatban.) Ez egy igen egyszerű történet. Mégis Quesnay gondolatmenete így kezdődik! Ugyanis mi történik a felesleggel? A paraszt számára elvész, mint adó. A senior kap $4/7$ -et, a király $2/7$ -et, az egyház pedig $1/7$ -et! A kérdések pedig morálisak és közgazdaságiak. Az első: *Milyen jogon kapják meg a senior, a király, az egyház a paraszt által teremlett javakat?* A másik: *Honnan ered a felesleg?* Az utóbbi kérdés a fiziokrácia egyik fő kérdésévé válik a későbbiekben. (Az első kérdésre most nem keresünk választ, mivel az inkább a filozófia kérdése, bár rendkívül érdekesnek tartjuk. Bővebben ld. *A francia felvilágosodás morálfilozófiájában*.) Mielőtt azonban a felesleg eredetét vizsgálánánk, tudnunk kell néhány dolgot. Azon közgazdák, akik a Franciaországot érintő válságból kivezető utat keresték, az erőltetett merkantilista politika következtében a mezőgazdaság szemben állt a kereskedelemmel és az iparral, s a döntően mezőgazdasági jellegű Franciaország viszonyai között a mezőgazdaság felvirágoztatásával vélték az ország gazdaságát előmozdítani.

[a tiszta hozadék - le produit net]

A mezőgazdaság érdekeinek kiemelése ugyan erőteljesen egyoldalúvá teszi szemléletünket, álláspontjuk azonban mégis jelentős lépés volt a merkantilista nézetekkel szemben, amennyiben gazdasági vizsgálódásaik során *a termelés* meghatározó voltából indultak ki. A merkantilistákkal szemben hirdették, hogy nem a forgatom, hanem a termelés az értéktöbblet keletkezésének színtere. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy a gazdaságban fellelhető összes termelési ág közül egyedül a mezőgazdaságban tudták csak észrevenni az értéktöbblet létrejöttét. (Meg kell védeni őket, hiszen az előbb felvázoltak alapján az ipar és a kereskedelem kapott már lehetőséget, de élni nem tudott vele, így törvényszerű, hogy a fiziokraták a mezőgazdaságot próbálták aktivizálni.)

Mit is jelent az értéktöbblet? A kérdés megválaszolásához Quesnay doktort hívjuk segítségül. A társadalom gazdagsága akkor nő, ha a közvetlen termelő – aki

bérmunkás - többet állít elő, mint amennyit kap, mint a munkája ellenértéke. „*Hogy a föld jövedelmet adjon, arra szükséges, hogy a munkásoknak fizetett béren felül tiszta hozadékot adjon, mert a tiszta hozadék (produit net) tartja el az államban szükséges többi embert.*” Ez a többlet a tiszta termék.

A fiziokraták tiszta terméke lényegében értéktöbblet. Bérmunkások állítják elő, akik áruba bocsátott munkájuk ellenértékeként a létrehozott termék egy részét kapják csak meg. A fennmaradó többletet viszont tulajdonosa eladhatja mint árut, - a fiziokraták eszméi szerint általában részben, vagy egészben el is adják - e többlet tehát áru, amelynek értéke van. Ily módon a fiziokraták műveiben a munkás által létrehozott többlet olyan értéként táruel élénk, amelyet a termelés során állítottak elő, s a tulajdonosa nem fizetett érte semmit sem, bár elsajátítását általában mégsem tekintették kizsákmányolásnak.'

Ez a folyamat csak a mezőgazdaságban látható, ugyanis csak ott létezik. Miért? - tehetjük fel a jogos kérdést. Azért - hangzik a fiziokraták válasza -, mert a mezőgazdaságban, szemben az iparral, maga a természet is dolgozik, és segíti a közvetlen termelő munkáját.

Elmerengve a fiziokraták most megjelent rendszerén, néhány megjegyzést fűzzünk hozzá:

A fiziokraták értéktöbblet-elmélete - akárcsak a többi, más közgazdasági elméleteik - jellegzetes terméke azon időszaknak, amikor a még jelentős mértékben feudális Franciaország körülményei között a tőkés viszonyok mindinkább utat törnek maguknak. Egész felfogásukat a polgári és feudális vonások keveredése jellemzi, amit észre lehet venni értéktöbblet-elméletükben is. Polgári vonás például az, hogy a tiszta terméket bérmunkás állítja elő, aki áruba bocsátott munkája ellenértékeként csak az általa előállított termék egy részét kapja meg. Az értéktöbblet a természet közreműködéséből származik. Ez viszont feudális hagyomány.

Az ipart a fiziokraták nem ismerik el értéktöbbletet létrehozó termelési ágazatnak. „*A nemzet használatára szolgáló kézműves és ipari cikkek munkái - írja egyik művében Quesnay - csakis a költségek tárgyait, nem pedig a jövedelem forrását képezik... Nem kell itt összetéveszteni a nemzet tiszta hozadékát vagy jövedelmét a kereskedők és kézműves vállalkozók nyereségével, ez a nyereség a nemzetet illetően a költségek sorozatába tartozik.*” Indokként a fiziokraták úgy érvelnek, hogy az iparban nem növekszik az anyag, hanem csupán a meglévő elemek

egyesülése megy végbe. Az ipar csupán feldolgozza a mezőgazdaságtól kapott anyagokat. Az ipar a társadalomnak csupán annyi értéket ad vissza, amennyit attól kap, ily módon nem növeli a nemzet vagyonát.

A fiziokraták társadalomfelfogása is illeszkedik a gondolkodási rendszerükhöz. Mit jelent ez? A társadalom alapja egy a mi szemünkkel nézve vegyes osztály, amelyet „*classe productive*”-nak (termelő osztály) nevez, és amely a mezőgazdaságban dolgozókat foglalja magában. A második osztály a földesuraké, a „*classe propriétaire*” (tulajdonosok osztálya), s ehhez tartozik a földesurakon kívül a . papság, a nemesség, a király az udvartartással és a hivatalnokok tömege. Végül a harmadik osztályhoz tartozik mindenki, aki nem a földművelésben, hanem valamely más termelési ágban tevékenykedik. Ezt az osztály Quesnay „*classe sterile*”-nek (nem tudom lefordítani sajnos) nevezi, mivel az nem termel tiszta terméket, hanem munkájával a mezőgazdasági termékeke értékéhez csak a saját tétfenntartásához szükséges eszközök értékét teszi hozzá. Ezért Quesnay a *classe sterile* jövedelmét úgy ábrázolja, mint amit a *classe productive* fizet neki.

[Turgot]

Így nézett ki tehát a fiziokraták közgazdaságtani eszmerendszere az elméletben, amikor a fiziokrácia másik nagy alakja, Turgot lehetőséget kapott, hogy megpróbálja a gyakorlatban is véghezvinni. XV. Lajos halála után nevezték ki miniszterré, és hét évig maradt ezen a poszton. (pénzügyminiszter). Ez idő alatt reformokkal próbálta az ország rossz gazdasági helyzetét javítani. Nagy tervei voltak: mint az adóbehajtás bérbeadásának felszámolása, *a föld tulajdanából* eredő jövedelmek *megadóztatása (!)*. Enyhítette az ipar és a kereskedelem adóterheit. Csökkentette az udvartartás költségeit. Bevezette a gabona és a liszt szabadkereskedelmét. 1776 elején jóváhagyta a híres hat ediktumot, amelyből kettő igen fontos, (tartalmazza a gazdasági és morális problémákat is): a parasztok útjavítási kötelezettségének a megszüntetése, és a kézműves cégek és gildék megszüntetése. A tettekkal párhuzamosan nőtt Turgot ellenségeinek száma is. (Lassan mindenki: az udvari klikk, a főpapság, nemesség, a bírói réteg, a céhpolgárság összefogott a miniszter ellen.) Így annak ellenére, hogy Turgot munkássága eredményesnek bizonyult, a reformernek buknia kellett. A nép érezte a javulást, örült a robotterhek

csökkenésének, de soha nem hallotta Turgot nevét, így meg sem védhette. 1776 májusában Turgot-t menesztik: a fiziokrata remények meghiúsulnak. De a folyamat nem állítható már meg, a fiziokrata gondolatmenet behatolása a gyakorlatba megtörtént, és elméleti eredményei lendületet adtak a közgazdasági gondolkodás fejlődésének.

Így történt tehát Franciaországban a XVIII. században a közgazdaságtan születése. A „természet fiai” olyan utat kerestek a társadalmi és gazdasági fejlődésben, amely során a társadalom gazdag lesz, a jólét mindenki számára érezhető, ugyanakkor senki sem szenved, senkinek sincsenek privilégiumai és senkinek nincsen olyan joga, amely a többiek fölé emeli. Általánosan a feladat: alkalmazkodni a természet rendjéhez, abba nem beavatkozni. A másik érke ennek az eszmerendszernek: egy új tudomány létrejötte, a francia klasszikus közgazdaságtané. Ez az eredmény szintén elvitathatatlan.